

УДК 811.161.2'366.5

НОВИЙ ПОГЛЯД НА ТЕМПОРАЛЬНІСТЬ**Барчук В. Граматична темпоральність: Інтервал. Час. Таксис.** — Івано-Франківськ : Сімик, 2011. — 416 с.

Рецензована монографія Володимира Барчука «Граматична темпоральність: Інтервал. Час. Таксис» присвячена актуальній проблемі сучасної граматики — дослідженню категорії темпоральності, що уособлює динамізм лінгвальної моделі світу через ключовий мовний знак — р е ч е н н я, семантичним ядром якого є предикат, і постає першою подібного плану роботою у вітчизняному мовознавстві, оскільки дотепер задовільно не визначено інваріантну темпоральну семантику, потребує глибшого опрацювання її граматична природа, формальна, семантична і функційна структура. Актуальність дослідження мотивована тим, що «граматичне поняття темпоральності не категоризовано» (с. 7), не встановлено її системні зв'язки з іншими категоріями — аспектуальності, морфологічного часу, таксису тощо.

Граматична концепція Володимира Барчука чітко сформульована, витримана впродовж усього дослідження, оперта на потужну фактологічну базу. Цілком мотивованою постає структура монографії, зумовлена метою та завданнями опису темпоральності як складної універсальної граматичної надкатегорії, що охоплює три категорійні складники — інтервал, морфологічний час і таксис.

У «Вступі» автор чітко сформулював ключові концепції, на яких ґрунтується пропоноване дослідження: «Темпоральні категорії інтервалу, морфологічного часу, таксису є автономними в межах надкатегорії темпоральності й не входять до структури інших категорій. Темпоральні

© О.В. КУЛЬБАБСЬКА, 2013

категорії об'єднані загальнотемпоральними ознаками і протиставлені через особливості їх реалізації» (с. 10). Такий погляд на низку кардинальних проблем граматики є цілком аргументованим і логічно вивіренним.

Засадничі положення, пріоритети рецензованої праці системно представлені в першому її розділі — «Зміст і структура категорії темпоральності» (с. 11–98) — і послідовно розвинені, доповнені, конкретизовані в наступних трьох розділах у процесі аналізу: 1) *інтервалу* як базової дієслівної категорії (с. 99–174); 2) *морфологічного часу* як маркера темпоральної позиції мовця (с. 175–257); 3) *таксису*, що вказує на темпоральне значення порядку дій (с. 258–369). Поставлені важливі теоретичні завдання — з'ясування статусу граматичної темпоральності, випрацювання критеріїв і типології темпоральних значень, системний опис формальних засобів репрезентації категорій інтервалу, часу й таксису — повністю зреалізовані.

В.М. Барчук, подаючи екскурс у хронологію вивчення питання, дійшов цілком логічного висновку, що, по-перше, розв'язання цієї проблеми не мало системного характеру в теорії граматики, і, по-друге, у фокусі дослідницьких напрацювань перебували різні граматичні форми, яким «приписували» темпоральну семантику в ділянці аспектуальності, акціональності, родів дії, датування, лексико-граматичної темпоральності. Автор висловив слушні міркування, що необхідно здійснити диференціацію та систематизацію граматичних темпоральних значень на ґрунті єдиних засад і критеріїв, залучаючи порівняльно-типологічний, компонентний, описовий і трансформаційний методи аналізу форми, семантики, функцій дієслова як основного репрезентанта темпоральності (с. 10). Тому в роботі відчутним є прагнення до усталеності понятєво-термінологічного апарату, з одного боку, що є цілком закономірним із погляду прагматично-дослідницької мети, з іншого — розуміння філософського об'єктивізму змінності наукових сутностей, унаслідок чого усталена теорія почасти була неспроможною відтворити онтологічний компонент модельованого світу — ч а с, охопити все розмаїття його мікроструктурних варіантів у граматичному ладі української мови.

Гадаємо, що дослідник, визначаючи гіпотезу й основну мету дослідження, наразився на «проблемну ситуацію» в її двоспрямованому виході: неможливість опису чи пояснення нових фактів у рамках наявного знання і потребу реалізації нової, авторської «програми». Природнім виявилось й те, що на цьому шляху потребувала розгляду низка різних дотичних або віддалених теорій, усередині кожної з яких відповідна ділянка знань описана глибоко чи поверхово. Ось та основна причина, точніше, кілька причин, що спонукали автора скерувати дослідницьку методологію й увесь процес дослідження в річище категорійної граматики і створити свою, оригінальну теорію темпоральності. Саме з таких позицій, уважаємо, варто аналізувати монографію В.М. Барчука.

Методологічні засновки автора повною мірою знайшли вияв у кожному з чотирьох розділів рецензованої праці та в її висновковій частині. У першому розділі подано теоретичні засади роботи, з'ясовано сутність категорії як визначального чинника побудови граматичної системи; обґрунтовано природу темпоральності, що об'єднує всі граматичні одиниці із семою тривання; встановлено її структуру та рівні репрезентації. Вихідні положення (підрозділи 1.1; 1.2) дослідник ґрунтує на семантиці дієвості, вираженій дієсловом, розмежуванні внутрішнього, зовнішнього та співвідносного аспектів тривання дії. Зокрема, темпоральність «як внутрішній час дієслівної грамеми репрезентує категорія інтервалу. Зовнішня темпоральна ознака (співвідносно динамічна) виявляється в категоріях часу і таксису» (с. 74). Заслужують на увагу і нові поняття, належним чином умотивовані: «таксисний предикат» (метричний і хронологічний)» (с. 92); «лінійна спрямованість часу» (с. 58), «темпоральна позиція мовця» (с. 202); «бінарна предикатна взаємодія» (с. 71), «сутаксис», «інтаксис», «екстратаксис» тощо.

По суті, у цьому розділі описана авторська концепція та методика аналізу т е м п о р а л ь н о с т і як універсальної, загальнограматичної, міжрівневої категорії, що граматично інтерпретує онтологічний час. Безперечно, тема дослідження зобов'язувала В.М. Барчука не обминати будь-яких питань, що прямо чи опосередковано пов'язані з категорійним представленням темпоральності, а також із досягненням основної мети — найповніше охопити всі реалізації цієї категорії в сучасній українській мові. Тому не можна було обійтися без використання надзвичайно строкатого розмаїття понять і термінів. Це вимагало від автора введення необхідних коментарів, висловлення власної позиції стосовно їхньої чималої кількості. Водночас зауважимо, що терміни, які номінують основний об'єкт дослідження або дотичні поняття, навряд чи доцільно варіювати в текстовому викладі матеріалу, напр.: «категорія темпоральності» = «надкатегорія темпоральності»; «вторинний присудок» (с. 280) = «вторинний предикат» (с. 82–85; 282) [про дієприслівник. — О. К.]; «складні речення» = «поліпредикативні утворення» = «поліпредикативні конструкції» = «поліпредикативні структури» (с. 277–279).

Досить оригінальним і цікавим є другий розділ монографії. У ньому йдеться про обґрунтування поняття «інтервал», що виражає динамічні ознаки дієслів на основі кількісно-якісних ознак дії; випрацьовано засади типології інтервальних значень (основні з них — внутрішні темпоральні ознаки дії та характер семантики акціональності); описано форми вираження інтервалу (грамемна і предикатна); встановлено кореляції між типами інтервальних значень і морфемними, морфологічними та контекстуальними засобами вираження. У такий спосіб і н т е р в а л постає як власне граматична дієслівна категорія, семантико-граматичну природу якої зумовлює широкий спектр модифікацій характеру дії — початку, розгортання, завершення, кратності й інтенсивності.

В основі інтервалу, за спостереженнями автора, лежить характер тривання дії, що уможливорює виокремлення: 1) *акціонально-квантитативних дій* (зі значенням зовнішньої межі (гранична фазовість) і з актуалізованим значенням тривання, тобто лімітні чи внутрішньої межі (негранична фазовість)); до того ж актуалізація зовнішньої межі виявлена як починальність / завершальність (інхоативність / фінітивність), актуалізація внутрішньої межі — як дуративність і лімітність; 2) *квантитативно-акціональних дій* (кратних (неозначена кратність — ітератив; означена кратність — семельфактив, мультиплікатив, дистрибутив) та інтенсивів). Цілком погоджуючись із думкою, що «поділ значення дієслів на власне дії та процеси і стани має глибинну зумовленість у структурі семантики інтервалу» (с. 162), зауважимо, що інтерпретація наведених прикладів предикатів вимагає певної корекції (напр., до дієслів процесу чи стану зараховано *думати, керувати, ходити, бігати, працювати* — с. 163; 164).

Визначальним позитивом третього розділу є, на наш погляд, таке: поглиблення узвичаєної та фактично апробованої в її засадничій основі теорії граматичного *ч а с у* — «дієслівної категорії, що виражає зовнішню темпоральність як момент здійснення дії та служить для її відображення на темпоральній осі з позицій мовця» (с. 191), подальше авторське заглиблення в категорійну систему цього аспекту і відповідно на ґрунті критерію семантичного категорійного інваріанта — моменту здійснення дії — розмежування рівнів вираження категорії часу та форм її репрезентації, зокрема: грамемного часу (морфологічний рівень); грамемно-предикатного і предикатно-транспонованого часів (предикатний рівень). Утім, у цьому розділі дещо «зависла» думка про категорію суб'єкта, що її В.М. Барчук визначає як міжрівневу граматичну (с. 213). Як на нас, подекуди авторові бракує чіткості у вживанні понять «категорія суб'єкта», «категорія особи», «категорія мовця», викликає заперечення твердження про можливу безсуб'єктність предиката дії (там само).

У четвертому розділі типологічний опис *т а к с и с у* — дієслівно-предикатної категорії, що вказує на темпоральне значення порядку дій на ґрунті відносної позиції відліку (відношення дії до дії) — дослідник базує насамперед на лінійності й нелінійності таксисних відношень, функції та характері співвідносних предикатів (ступінь диференційованості таксисних відношень, функційна тотожність таксисних предикатів, їхнє комунікативне навантаження). Такий системний аналіз охоплює чималу кількість сторінок монографії, оскільки йдеться про розлогу «картину» таксису, про семантику, морфологічні й синтаксичні форми експлікації його типів — лінійного рівнорядного, лінійного нерівнорядного, нелінійного рівнорядного, нелінійного нерівнорядного. Відповідно в межах першого репрезентовано послідовність співвідносних дій (означену / неозначену), другого — передування / наступність, третього — сутаксис, четвертого — інтаксис. Екстратаксис як функційно-семантичний тип таксису в наведеній типології посідає особну нішу,

оскільки протиставлений іншим різновидам за формально-семантичною ознакою предиката — формою заперечення в прямій заперечній ролі. На жаль, автор не подає дефініцій низці важливих понять, напр.: «факт» і «подія» як інструмент розмежування таксису (див. підрозділ 4.3 *Засади типології таксису*), зокрема й нових «дворядний зв'язок» і «складнодворядне речення» (у цьому разі лише покликається на одну зі своїх праць).

Дослідження, у якому В. М. Барчук вирішує цілу низку дискусійних, а то й не розв'язаних або нових проблем сучасної теоретично-описової граматики, пропонує своє бачення аналізованого матеріалу, більшість якого чи не вперше стає об'єктом такого функційно-синкретичного вивчення, йде власним шляхом, відмінним від торованого й загальновищого, неминуче викликає зауваження, міркування, пропозиції. У цьому разі варто зупинитися на окремих дискусійних моментах. Так, услід за О. Бондарком, автор послуговується поняттям «поліпредикативний комплекс» (ППК): «функціонально-семантична структура, яку формують події предикати для відображення темпорально-каузальної взаємодії між пропозиціями, що позначають факти об'єктивної дійсності у їх денотативно-диктумному аспекті» (с. 289), проте, на нашу думку, наведене визначення потребує уточнення з огляду на формально-синтаксичний та семантико-синтаксичний рівні речення.

Як на нас, термінологічно не визначеним є поняття «напівпредикат», на противагу усталеному терміну «вторинний предикат» — с. 96; 280–281. Не зрозуміло, у чому саме полягає «половинчатість» предиката? На це питання не дає відповіді й авторське визначення на с. 281: «поняття *напівпредикати* охоплює грамемі, які самостійно чи в структурі зворотів як їх граматичний центр здатні виконувати *роль вторинного предиката*» (курсив наш — О. К.).

Під час перевидання рецензованої праці пропонуємо авторові подати термінологічний словник ужитих граматичних термінів як результат практичної роботи, що став би в пригоді широкому колу читачів.

Загалом висловлені міркування належать до дискусійних і не впливають на загальну оцінку роботи, що виконана кваліфіковано з належними теоретико-концептуальними узагальненнями. Опрацьовані теоретичні засади аналізу граматичної темпоральності будуть плідними для подальшого дослідження проблем функційної та категорійної граматики не лише української, але й типологічно подібних до неї мов.

Олена КУЛЬБАБСЬКА (Івано-Франківськ)

Стаття надійшла 01.11.2012

Olena Kul'babs'ka
Ivano-Frankivs'k

A NEW LOOK AT TEMPORALITY

A book review on: Barchur V. Gramatychna temporal'nis't': Interval. Chas. Taksys. — Ivano-Frankivs'k : Sivyk, 2011. — 416 s. (In Ukraine).